

УДК 330.3:303.002.3

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА РОЛЬ НАУКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Е. В. Прушківська, д. е. н., професор, ДВНЗ «Запорізький національний технічний університет», em.prushkovskaya@gmail.com,

С. О. Якубовський, д. е. н., професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, syakubonskiy@onu.edu.ua

У статті з'ясовано сутність економічного розвитку на сучасному етапі та виокремлена роль науки як базового інституту організації суспільства. Обґрунтовано, що економічний розвиток характеризується певною послідовністю і має стадійність, етапність та фазу розвитку. Визначено роль «горизонтального» та «вертикального» розвитку у цивілізаційному русі суспільств. Підкреслено, що на даному етапі розвитку, наука в основному продукує ситуативні знання, а значна частина наукових досліджень здійснюється в прикладних галузях й присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробництва.

Ключові слова: економічний розвиток, знання, наука, «горизонтальний» та «вертикальний» розвиток, стадії розвитку.

Постановка проблеми. Цивілізаційний розвиток та формування відповідної структури економіки мають свої особливості для окремих країн у ході історичного процесу, що обумовлюється об'єктивністю та нерівномірністю соціального та економічного розвитку людства. Закономірним є те, що одна група країн швидше за інші спільноти змінювала свою структуру та здійснювала перехід до вищої цивілізаційної стадії свого розвитку. Подібна нерівномірність є характерною і для сучасного етапу розвитку, що зумовлюється дією цілої низки об'єктивних факторів. В країнах із трансформаційною економікою, відбувається формування елементів структури ринкової економіки та структурних елементів постіндустріального суспільства. Всі ці тенденції, безумовно, відбиваються як на темпах економічного зростання так і на якості економічного розвитку. Наявність подібної специфіки розвитку підкреслює необхідність розширення методологічної бази дослідження економічного розвитку та виявлення сучасних структуроутворюючих чинників економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Український вчений А. Філіпенко, досліджуючи метаморфози економічного розвитку в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів, виділяє чотири історичні

стадії. Зокрема, перша стадія – «Суспільства з добувними технологіями»; друга стадія «Суспільства з аграрно-ремісничими технологіями», третя стадія – «Суспільства з індустріальними технологіями» і четверта стадія – «Суспільства з сервісними технологіями». За А. Філіпенком економічний розвиток – це якісні зміни у господарській системі суспільства, що забезпечують кількісне нарощування його ресурсного потенціалу та якісне вдосконалення базових елементів, формоутворюючих структур [1, с.83]. Тобто, вчений підкреслює, що між секторальною структурою та стадією економічного розвитку існує безпосередній зв'язок як за кількісною, так і якісною характеристиками.

Необхідно зауважити, що рух суспільства від аграрної до індустріальної, а згодом до постіндустріальної стадії не можна розглядати як механічний рух, оскільки еволюція суспільства пов'язана, перш за все, з еволюцією людини. Саме людина з її цінностями та мотивацією є і основою, і творцем, і рушійною силою економічного розвитку. Тому структурування економіки – це не механічний процес виокремлення точок і «плюсів зростання» економіки, а «Розвиток з великої літери» за висловом Г. Мюрдала [2, с.182]. Досліджуючи трансформаційні процеси в країнах «третього світу», вчений зауважує, що «зростання, яке не супроводжу-

ється покращенням стану більшості населення, не можна розглядати як «Розвиток з великої літери». Для країн пострадянського простору, в тому числі й України, ця теза є актуальною, оскільки рух до постіндустріального суспільства в напрямку збільшення третинного сектору не повинен призводити до зниження життєвого рівня та зубожіння населення в первинному і вторинному секторах національної економіки. В нашому розумінні цивілізаційний рух – це сталий розвиток кожного сектору та ефективна зайнятість.

Всі цивілізації відрізняються одна від одної, але істиною є те, що основою прогресивного розвитку кожної країни і всього людства в цілому є сама Людина, її моральна позиція, багатопланова діяльність, культура, освіченість, професійна компетентність. Починаючи з середини XVIII століття, наука виконувала роль системоутворюючого фактору організації суспільства. «Наука була базовим інститутом, оскільки в ній формувалась єдина картина світу, світогляд, загальні теорії, і по відношенню до цієї картини виділялися окремі теорії й відповідно предметні галузі професійної діяльності в суспільній практиці» [3, с.13]. Центром розвитку суспільства були наукові знання, а продукування цих знань – одним із видів, який визначав можливості інших сфер діяльності (матеріального і духовного виробництва).

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування суті економічного розвитку та ролі науки в сучасних соціально-економічних процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння сутності категорії «розвиток» є досить широким і досліджується як у філософській, так і в економічній науковій літературі. Як філософська категорія, «розвиток» – це безповоротні процеси, спрямовані на закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, що призводять до виникнення нової якості [4]. Щодо розуміння сутності «розвитку» як економічної категорії, то ми поділяємо точку зору Р. Нурєва [5], який визначає економічний розвиток суспільства як багатомірний процес, що охоплює економічне зростання, структурні зрушення в економіці, вдосконалення умов

та якості життя населення.

У широкому розумінні «розвиток» – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей. Будь-який розвиток є рух, але не будь-який рух є розвиток. З поняттям розвитку й руху тісно пов'язане поняття прогресу. Прогрес – це рух від нижчого до вищого і, водночас, від простого до складного. В цілому прогрес характеризується як процес функціонального збагачення систем, що розвиваються. Таким чином, можна встановити зв'язок між розвитком та функціонуванням. Розвиток здійснюється через функціонування, а функціонування передбачає розвиток. Описана залежність відображає тотожність між цими поняттями, але з точки зору діалектики має відмінності. Український учений С. Єрохін доводить, що розвиток виражає плинний характер зв'язків, а функціонування – їх відносну сталість. Функціонування – це така стадія розвитку системи, яка відображає певний етап зрілості, а розвиток у своїй цілісності включає й інші етапи: зародження, становлення та перехід до іншого якісного стану, тобто відмирання [6, с.35]. Звідси слідує, що функціонуванню притаманний структурний підхід, а розвитку – історичний підхід.

Конкретне застосування такого підходу до розуміння розвитку національної економіки дозволяє усвідомити, що «модель цілого» відображає цивілізаційний рух від аграрної до постіндустріальної стадії розвитку, а «модель функціонування» – демонструє виокремлення в кожному секторі полюсу зростання та забезпечення їх гармонійного розвитку під впливом певного інституціонального середовища (рис. 1).

Із вищезазначеного слідує, що з точки зору «моделі цілого» національні економічні системи спрямовані у своєму розвитку на цивілізаційний рух через зміну кількісного співвідношення між секторами. Паралельно з цивілізаційним рухом ці системи демонструють економічний розвиток, який за моделлю «функціонування» є розвитком окремих секторів під впливом чинників у межах певного середовища, що забезпечується взаємодією формальних і неформальних інститутів. Відповідно, за кількісними пропорціями («модель цілого») співвідношення між

секторами в постіндустріальному суспільстві має характеризуватися домінуванням третинного сектору, меншою присутністю вторинного та мінімальною часткою – первинного секторів. Але у своєму якісному розвитку («модель функціонування») ці сектори повинні мати однаковий рівень економічного та соціального розвитку в межах

певного інституціонального середовища. Поєднання кількісних та якісних критеріїв розвитку секторальної структури національної економіки дозволить мінімізувати суперечності розвитку постіндустріального суспільства, які досить часто загострюються в період трансформації та в процесі глобальних кризових явищ.

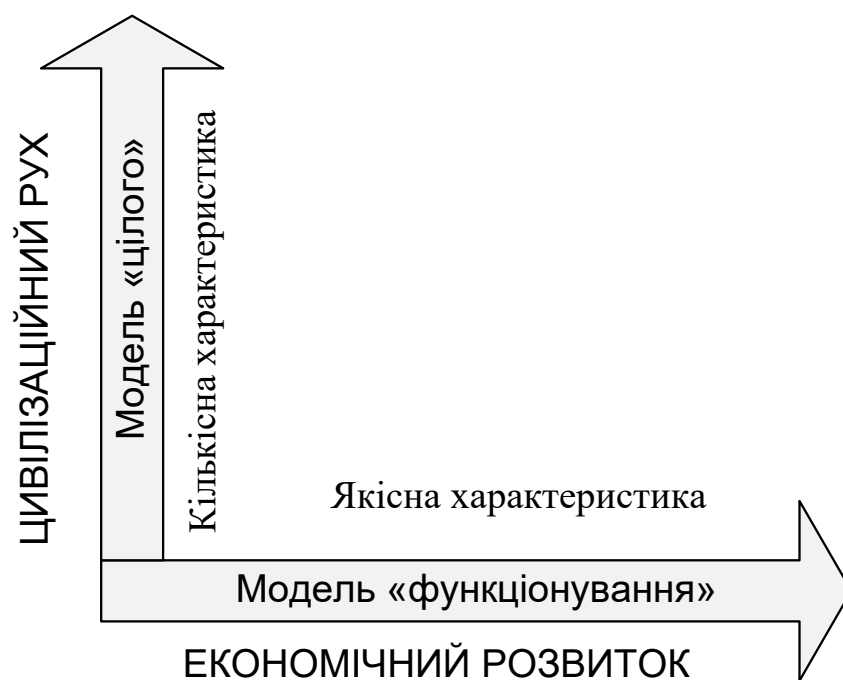

Рис. 1. Горизонтальний та вертикальний розвиток секторальної структури
Джерело: Складено автором самостійно.

З точки зору історичного процесу та глибокого розуміння економічного розвитку, на наш погляд, доцільно виділяти фази у кожній стадії цивілізаційного розвитку. Що стосується терміну «фаза» (від грецьк. *phasis* – поява), то є його різне тлумачення – від фізики, астрономії до психології та економіки [7]. При визначенні цього терміну спільним є те, що ці галузі знань характеризують його через аспект «появи», тобто явище може з'являтися з певною циклічністю тільки на новій якісній основі. Зазначимо, що на кожній стадії можуть з'являтися певні фази розвитку, які будуть повторюватися і в іншій, але на новій якісній основі. Наприклад, знання є необхідною умовою економічного розвитку на будь-якій стадії, але домінуючими вони стають лише на постіндустріальній стадії розвитку, коли на зміну фази «сервісної економіки» приходить фаза «еко-

номіки знань». З точки зору цивілізаційного руху перехід від однієї стадії до іншої має місце в економіці кожної країни. Але та чи інша фаза може бути відсутня для економіки певної країни, що призводить до двох можливих сценаріїв розвитку: прогрес чи регрес. За умови прогресивності розвитку певного етапу можна перейти від однієї стадії розвитку економіки до наступної, пропустивши певну фазу розвитку, але із якісними змінами секторальної структури економіки. Результатом регресу є деформації секторальної структури економіки. Важливо зазначити, що «стрибок» може бути між фазами та етапами, але є недопустимим між стадіями. При переході від аграрної стадії розвитку до постіндустріальної не може бути пропущена індустріальна стадія. Оскільки із-за низького рівня розвитку продуктивних сил та не-сформованих інституційних чинників (які

відповідають вищій стадії) на аграрній стадії не можемо перейти до постіндустріальної стадії. А за пропуску прогресивних фаз та етапів розвитку в країнах із трансформаційною економікою можуть виникати структурні диспропорції, які не відповідають постіндустріальній стадії, а є характерними для попередньої.

Для більш ґрунтовної характеристики стадії економічного розвитку необхідно використовувати поняття «фаза» та «етап», які дозволяють аналізувати розвиток економіки не тільки за кількісними ознаками (структурні пропорції), а й визначати її якісні характеристики. Це є вкрай важливим і необхідним для країн із різним рівнем економічного розвитку, особливо для країн із трансформаційною економікою. Оскільки за трисекторною моделлю економіки країни демонструють рух в напрямку постіндустріальної економіки, але за якісними характеристиками розвитку економіки не відповідають цій стадії.

Країни із трансформаційною економікою, в тому числі й Україна, формуючи ринкову економіку і рухаючись до постіндустріального суспільства накопичили безліч проблем як в економічному, так і соціальному аспекті. Економічні проблеми пов'язані із недорозвиненістю ринкових форм господарювання та активізацією глобалізаційних процесів, а соціальні, пов'язані із відмітанням прогресивних цінностей (які були створені в попередній економічній системі) та схильність до уявних цінностей (модерністських). Всі ці проблеми потребують подальшого дослідження.

На наш погляд, знання в трансформаційній економіці є тією точкою дотику, що здатна мінімізувати диспропорції, які утворюються внаслідок двох одночасних процесів в трансформаційній економіці: зміна економічної системи та новий цивілізаційний етап розвитку. Цей взаємозв'язок наочно демонструє рисунок 2.

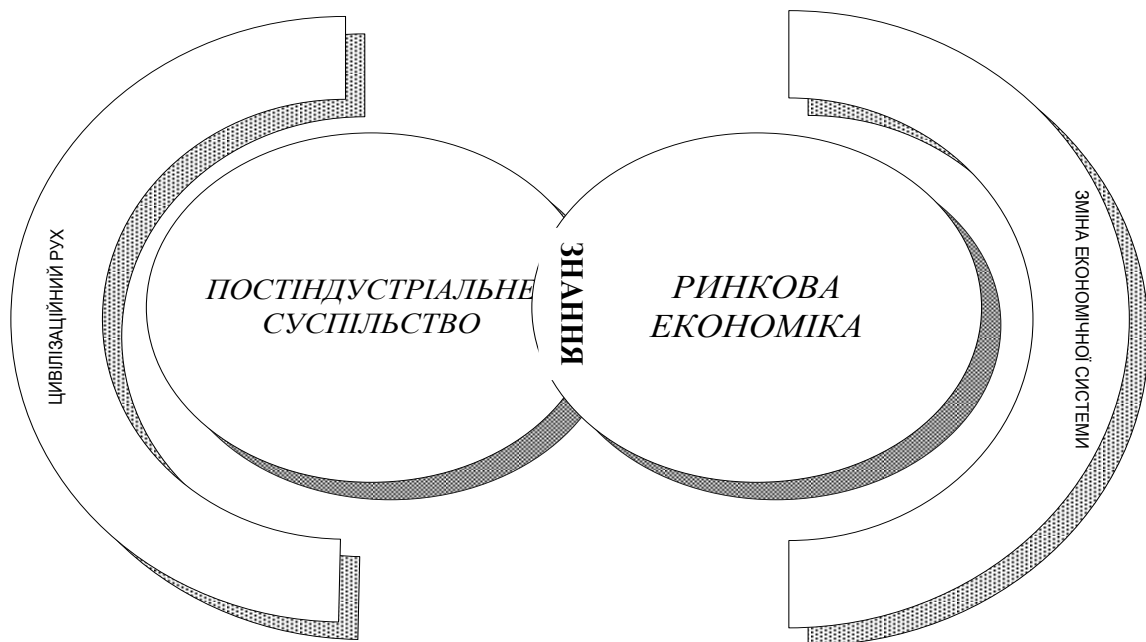

Рис. 2. Роль знань у процесі формування ринкової економіки та руху до постіндустріального суспільства

Формування ринкової економіки вимагає від людини самостійності та рішучості, які притаманні людині нової епохи. Необхідність швидко орієнтуватися в інформаційно-інтелектуальному просторі та ефективно приймати рішення й організувати впровадження їх на практиці потребують нової якості освіти, нових умов та способів

їх надання. Динамічне суспільство, в якому постійно відбуваються якісні зміни, потребує і динамічної освіти, яка базується на таких принципах: прагнення до освіти; самовдосконалення; формування і розвиток здібностей людини, які є базою для створення людського капіталу; всебічний розвиток; досягнення високого рівня професіона-

лізму та конкурентоздатності. Остання властивість визначається поняттям «навчання впродовж життя», яке в постіндустріальній економіці стає однією із головних рис освіти. Це і є однією з цілей Болонського процесу – створення єдиного європейського простору вищої освіти в умовах модернізації та нової структури вищої освіти.

Таким чином, процес навчання людини набуває характеристик як невід'ємної складової її життя у будь-якому віці. Важливою тенденцією розвитку сучасної освіти є її безперервність, яка обумовлена необхідністю оновлення знань відповідно до потреб науково-технічного прогресу. Від «освіти на все життя» суспільство переходить до розуміння «освіти впродовж усього життя».

Світовий Банк розглядає «освіту впродовж усього життя» як ключовий пріоритет підготовки для переходу до «економіки знань». У звіті Світового Банку «Навчання впродовж життя в глобальній економіці знань: виклики для країн, що розвиваються» [8], акцентується, що глобальна економіка знань суттєво змінить потреби ринку праці в економічних системах усього світу. У зв'язку з цим «освіта впродовж усього життя» стає головною рисою в підготовці робочої сили для глобальної економіки в цілому, а для національної економіки – необхідною умовою руху до постіндустріального суспільства. Важливо зазначити, що на розвиток робочої сили впливають як генетичний чинник, індивідуальні особливості людини, працелюбність, наявність цілі і життєвих цінностей, вдача, так і ті здібності, які людина розвиває і вдосконалює впродовж свого життя і трудової діяльності.

Завданням нової освіти – навчити людину класифікувати і перекласифікувати інформацію, об'єктивно оцінювати її, змінювати категорії при необхідності руху від конкретного до абстрактного і навпаки, розглядати проблему з нової позиції. Учні та студенти повинні вчитися відкидати старі ідеї, знати, коли і як замінювати їх новими. Суспільство майбутнього потребує широти поглядів, інтеграції наук, усвідомлення будь-якої проблеми загалом – незалежно від того, які аспекти вона включає. Специфіка сучасних технологій полягає в тому, що жодна теорія, жодна професія не можуть

охопити весь технологічний цикл. Складна організація великих технологій призводить до того, що людині для успішної роботи та кар'єрного зростання потрібно бути не тільки професійною, а й здатною активно та раціонально включитися в економічні процеси, тобто володіти економічним мисленням.

Формування економічного мислення є складовою виховної функції економічної теорії, сутність якої полягає у формуванні в індивідів економічної культури; логіки економічного мислення та розуміння сучасних процесів; аналітичних здібностей, які забезпечують цілісне уявлення про функціонування економіки на національному та світовому рівнях; сформує у людей усвідомлення того, що досягти професійних успіхів можна шляхом глибоких знань та наполегливої праці; здатності приймати оптимальні рішення та відповідати за їх наслідки.

Розглянувши філософсько-економічне трактування знань та їх роль у постіндустріальному суспільстві, важливо виокремити їх особливість у сучасних умовах. В. Геєць розглядає цю категорію не тільки у філософсько-економічному змісті, а й підкреслює її сучасну специфіку, пов'язуючи із владою: зокрема, «... знання і сила, й ресурс, і навіть влада. Вони в майбутньому можуть привести до системних формувань та їх лідерів, яких інколи називають нетократами, володітимуть або/та контролюватимуть знання, котрі завдяки науці, освіті та інформаційно-комунікаційним технологіям уже сьогодні формують тип економічного розвитку, що отримав назву «економіка знань» [9, с. 606–608]. Учений підкреслює, що в цій моделі економіки, знання є основним ресурсом розвитку, а через призму соціально-економічних відносин, завдяки знанням формується «суспільство знань».

У широкому розумінні «економіку знань» можна трактувати через економіку, в якій наука, знання та інновації відіграють домінуючу роль в економічному розвитку, а також через роль знань в якості фактора виробництва, який суттєво впливає на кваліфікацію, навчання, організацію та інновації. Узагальнюючи теоретичні концепції «економіки знань» різних шкіл, учені

Л. Мінделі та Л. Піпія виділяють серед них чотири ключові [10, с.117]:

– знання стають ключовим фактором зростання поряд із капіталом та працею (концепція знань як ресурсу);

– виробництво знань є найбільш важливим та визначальним «обличчям» сучасної економіки (концепція знань як продукту);

– кодифіковані знання стають найважливішим компонентом економічних відносин (концепція кодифікованого знання);

– знання базуються на розвитку та змінах інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) (концепція «економіки знань» як важливого результату розвитку інформаційного суспільства).

Такий методологічний підхід є глибоко науковим та має структурний характер щодо виокремлення науки і знань як ресурсу, як відносин, як продукту і результату діяльності та як результат розвитку «економіки знань».

Зазначимо, що з XVIII до середини XX століття традиційним було те, що відкриття в науці були первинними, а практика йшла за наукою, підхоплюючи ці відкриття й реалізуючи їх в суспільному виробництві. Але поступово наука почала переключатися на технологічне вдосконалення практики («науково-технологічна революція», «технологічна революція»). Основна увага вчених зосереджується на розвитку технологій. Тобто наука почала більше обслуговувати практику. Якщо раніше, в основі наукового узагальнення були теорії й закони, то сьогодні наука концентрує свою увагу на моделях, які характеризуються неоднозначністю та неординарністю вирішення проблем.

Але очевидно, що дієва модель корисніша абстрактної теорії. В історії розвитку науки домінують два основних підходи до наукових досліджень: чиста наука, яка ґрунтується на теоретичному пізнанні та наука, яка базується на технологічному вдосконаленні практики. Другий підхід сьогодні домінує. Якщо раніше наука продукувала вічні знання, а практика ними користувалася, то зараз в основному наука продукує ситуативні знання (особливо в гуманітарних, суспільних, технологічних галузях). Значна частина наукових досліджень сьогодні здій-

снюється в прикладних галузях і присвячується розробці оптимальних ситуативних моделей організації виробництва. Але ці моделі оптимальні в даний час і в даних умовах. Результати таких досліджень актуальні в короткостроковому періоді, а якщо змінюються умови в довгостроковому періоді, то ці моделі стають недієздатними. Слід зауважити, що все ж таки ці дослідження мають науковий характер і є необхідними в сучасних умовах. Але все ж таки потреба в глибоких і ґрунтовних знаннях спричинена об'єктивною реальністю динамічного світу. Знання сьогодні є запорукою успішного розвитку не тільки самої людини, а й виступають основним фактором економічного розвитку. Усвідомлення цього на національному та нано- рівнях дозволить здійснити прорив в якісному розвитку українського суспільства.

Висновки. Наукові теорії та реалії економічного буття переконують, що економічний розвиток визначається не тільки їх ресурсним потенціалом, технологічним досягненням та іншими чисто економічними і структурними факторами, але й науковими та культурними, соціальними та соціально-психологічними чинниками. Формування постіндустріального суспільства це тривалий і творчий процес, який потребує часу та науково обґрунтованих стратегій. В Україні постіндустріальна економіка є вектором розвитку, яка повинна бути заснована на науці та знаннях. Тому для національної економіки першочерговим є продукування, а не просто споживання знань. В структурі національної економіки провідними галузями мають бути ті, які продукують і розповсюджують знання, а підтримуючими – ті, які поширюють інформацію. Для досягнення цієї мети першочерговим є продукування, а не просто споживання знань створених іншими глобальними суб'єктами.

Поряд із рухом до постіндустріального суспільства в Україні здійснюється процес формування ринкової економіки, який безперечно потребує наукового економічного мислення. Носії наукового економічного мислення продукують прогресивні ідеї, які втілюються в національну економіку та сприяють економічному розвитку, адже розбудова економіки України потребує науково

обґрунтованих стратегій економічного та соціального розвитку.

Література

1. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
2. Myrdal G. Against the Stream. Critical Essays on Economics / G. Myrdal. – New York : Random House, Incorporated, 1973. – 336 p.
3. Новиков А. М. Постиндустриальное образование / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 148 с.
5. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики / Р. М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 640 с.

6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. монографія / С. А. Єрохін. – К. : Видавництво «Світ Знань», 2002. – 528 с.

7. Філософський енциклопедичний словник / [наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

8. Lifelong learning in the global knowledge economy : challenges for developing countries. A World Bank Report / WORLD BANK. – Washington, D.C. : The World Bank, 2003. – XXV. – 141 p.

9. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка : феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К. : [б. в.], 2009. – 864 с.

10. Миндели Л. Э. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний / Л. Э. Миндели, Л. К. Пипия // Проблемы прогнозирования – 2007. – № 3. – С. 115–137.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И РОЛЬ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Э. В. Прушковская, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Запорожский национальный технический университет», С. А. Якубовский, д. э. н., профессор, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье выяснено сущность экономического развития на современном этапе и выделена роль науки как базового института организации общества. Обосновано, что экономическое развитие характеризуется определенной последовательностью и имеет стадийность, этапность и фазу развития. Определена роль «горизонтального» и «вертикального» развития в цивилизационном движении обществ. Подчеркнуто, что на данном этапе развития наука, в основном, производит ситуативные знания, а значительная часть научных исследований осуществляется в прикладных областях и посвящается разработке оптимальных ситуативных моделей организации производства.

Ключевые слова: экономическое развитие, знания, наука, «горизонтальное» и «вертикальное» развитие, стадии развития.

ECONOMIC DEVELOPMENT AND ROLE OF SCIENCE IN MODERN SOCIETY: THEORETICAL-METHODOLOGICAL CONTEXT

*E. V. Prushkovskaya, D.E., Professor, SHEI «Zaporizhzhya National Technical University»
S. A. Yakubovsky, D.E., Professor, Odessa National University named after I. I. Mechnikov*

The essence of economic development at the present stage is clarified, and the role of science as the basic institution of the organization of society is identified. It is substantiated that economic development is characterized by a certain sequence and has a staged structure and a development phase. The role of «horizontal» and «vertical» development in the civilization of societies is determined. It is emphasized that science basically produces situational knowledge at this stage of development, and a significant part of scientific research is carried out in applied branches and is devoted to the development of optimal situational models of production organization.

Keywords: economic development, knowledge, science, «horizontal» and «vertical» development, stages of development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І. Надійшла до редакції 16.01.2018.